

AKADÉMIA RUMUNSKA – SLOVENSKÁ AKADÉMIA VIED

VALAŠSKÁ KOLONIZÁCIA NA SLOVENSKU A SLOVENSKÁ KOLONIZÁCIA V RUMUNSKU

Zborník príspevkov z 10. zasadnutia
Komisie historikov Slovenska a Rumunska
(Banská Bystrica, 25. – 27. september 2012)

**BANSKÁ BYSTRICA
2014**

VALAŠSKÁ KOLONIZÁCIA NA SLOVENSKU A SLOVENSKÁ KOLONIZÁCIA V RUMUNSKU

Zborník príspevkov z 10. zasadnutia
Komisie historikov Slovenska a Rumunska
(Banská Bystrica, 25. - 27. 9. 2012)

Zostavili:

Eva Márza, Marek Symý

Recenzenti:

PhDr. Pavol Maliniak, PhD.

Conf. Univ. Dr. Remus Câmpeanu

Preklad:

Eva Márza, Radu Márza, Pavel Huszarik, Juraj Vanko

Jazyková úprava:

Miroslav Kmeť

Grafická úprava:

Iveta Tatariková

Tlač:

DOLIS, s.r.o., Bratislava

Vydalo:

Múzeum Slovenského národného povstania

Kapitulská 23

975 59

www.muzeumsnp.sk

BANSKÁ BYSTRICA, 2014

1. vydanie

© Múzeum Slovenského národného povstania 2014

ISBN 978-80-89514-27-4

OBSAH

ÚVOD	7
<i>Nicolae Edroiu</i> RUMUNSKÉ VÝSKUMY OHLEDOM USÁDZANIA SA VALACHOV V SEVERNÝCH KARPATOCH („IUS VALAHICUM” / „БОЛОЦКОИ ЗАКОНЪ” / “VALAŠSKÉ PRÁVO”)	9
<i>Tatiana Cojocaru</i> VALASI NA SLOVENSKU A V POLESKU. PREDBEŽNÉ ÚVAHY	20
<i>Oto Tomeček</i> VALASI NA ÚZEMÍ ZVOLENSKEJ STOLICE	27
<i>Gabriel Szeghy</i> SPRÁVY O VERIACICH VÝCHODNÉHO OBRADU V KOŠICIACH A V OKOLÍ	40
<i>Peter Kónya</i> VALAŠSKÉ OBYVATELSTVO VÝCHODNÉHO SLOVENSKA V PROCESE REFORMÁCIE A REKATOLIZÁCIE	54
<i>Juraj Zajonc</i> VPLYV VALAŠSKEJ KOLONIZÁCIE NA TRADIČNÚ TEXTILNÚ KULTÚRU SLOVENSKA	66
<i>Miroslav Kmeť</i> SLOVENSKÁ KOLONIZÁCIA V RUMUNSKU VO SVETLE STARŠEJ HISTORICKEJ LITERATÚRY	79
<i>Juraj Cigán – Peter Chrastina</i> BIHORSKÍ SLOVÁCI: PÔVOD ETNIKA VO SVETLE KRITICKEJ ANALÝZY PRÁC G. BENEDEKA	85
<i>Juraj Dušan Vanko</i> CIRKEVNÉ ORGANIZOVANIE SLOVÁKOV V RUMUNSKU	95
<i>Eva Márza</i> KOMISIA HISTORIKOV RUMUNSKA A SLOVENSKA A JEJ 10. ZASADNUTIE: ÚVAHY A HODNOTENIE ČINNOSTI	105

SUMMARY

Vlachs in Slovakia and Poland. Some preliminary considerations

An interesting phenomenon that has concerned especially ethnographers, anthropologists and historians from Slovakia, Poland, Romania, Ukraine, is the history of the Vlachs of Northern Carpathians. The intention of our intervention is to show some of the directions of migration and aspects of life of Vlachs that settled in Slovakia and Poland since the early XVII-th centuries, with the feeling that these records are only a few preliminary considerations for the beginning of discussions that could open new topics for reflection among researchers of our countries.

Vlach colonization in Slovakia was carried out, as in the case of Vlachs in Poland, from two directions: from the Balkans through the Pannonian Plain to Zemplin, Gemer and from the northern mountains of Transylvania, from counties of Maramures, Bereg, Ugocsa. Vlachs came in the sixteenth century to the German law colonized villages, deserted or abandoned due to the difficult conditions of farming in the area of Spis and Orava. By the ending of the sixteenth century and early seventeenth century, Vlach groups arrived in the highlands of Poland, Ukraine and Slovakia. Vlachs, near the Polish-Slovak border, have often swung between the two territories, always seeking better conditions for raising cattle, social and political arrangements to ensure their survival.

In conclusion, migration and colonization of Vlachs in the Northern Carpathians region is a common heritage of Romanian-Slovak-Polish-Ukrainian history. Vlachs brought with them the kind of pastoral settlement, with a special status law – *ius valachicum*, pastoral tradition, lifestyle, techniques for preparation of shepherd products, toponymy that are very similar throughout the Northern Carpathians.

VALASI NA ÚZEMÍ ZVOLENSKEJ STOLICE

OTO TOMEČEK

Osídľovanie Zvolenskej stolice valašským obyvateľstvom bolo súčasťou migračných pohybov na území Slovenska, ktoré označujeme názvom valašská kolonizácia. Počas nej boli osídľované, či skôr dosídľované, hlavne vyššie položené horské a podhorské oblasti Slovenska obyvateľstvom, ktoré sa živilo pastierstvom oviec. Kolonizácia mala multietnický charakter. V jej počiatkoch zohrali významnú úlohu etnickí Valasi (románske obyvateľstvo pochádzajúce hlavne z oblasti Valaška a Sedmohradska), ktorí na územiach, kde sa usádzali, širili chov odolnejšieho typu ovce (tzv. valašky) a špecifické osadnícke právo (*ius valachale*). Okrem nich sa na kolonizácii Slovenska zúčastňovalo hlavne rusínske, poľské, predovšetkým však slovenské obyvateľstvo. Názov valašská kolonizácia teda viac ako osídľovanie na etnickom princípe označuje v prípade Slovenska skôr sociálno-právny okruh, ktorým sa prichádzajúce obyvateľstvo riadilo. Namiesto valašská kolonizácia je preto v tomto prípade adekvátnejšie používať skôr označenie kolonizácia na valašskom práve. Pojem „valach“ na Slovensku teda už od svojho počiatku nenesel označovať len príslušníka románskeho etnika, ale jednoducho nositeľa valašského práva a teda chovateľa oviec, neskôr dokonca akéhokoľvek pastiera oviec.

Valašská kolonizácia prebiehala od 14. do 17. storočia a postupovala naprieč územím Slovenska z východu smerom na západ. S prvým valašským obyvateľstvom sme sa tak na území Slovenska stretli na východnom Slovensku na území Užskej a Zemplínskej stolice. Viac ako storočie trvalo, kým sa prvé valašské obyvateľstvo objavilo aj v centre Slovenska na území Zvolenskej stolice. K tomuto udeleniu došlo pravdepodobne až v druhej polovici 15. storočia, hoci prvé správy o Valachoch na tomto území pochádzajú už z konca tretej štvrtiny 14. storočia.

Z listiny datovanej 6. júlom 1374 sa dozvedáme, že pred kráľa Ľudovíta I., ktorý sa v tom čase zdržiaval vo Zvolene, predstavili akýsi štyria Valasi (*Volachi*), ktorí utiekli od vojvodu Valaška Lajka¹ (*de terra Transalpina*

¹ Vladislav I. (tiež Lajk alebo Vljajk) bol vojvodom Valaška v rokoch 1364–1377. Bol synom valašského vojvodu Nikolaja Alexandra (1352–1364) a vnukom vojvodu Basaraba (1310–1352), ktorý bol v rovnakom nepriateľskom vzťahu voči Ľudovítovmu predchodcovi Karolovi Robertovi z Anjou.

a *Laykone vojvoda*). Boli to *Stoykan*, potomok Dragomera a Voyna, *Danchul*, brat neobohého grófa Neega, *Wojk* syn Raduzla a *Selibor*, familiár samotného vojvodu Lajka.² Z kontextu vyplýva, že išlo o predstaviteľov valašskej nobility, patriacej do pruhorsky orientovanej strany.³ V čase keď predstúpili pred kráľa sa všetci štyria Valasi nachádzali vo Zvolene. O ich prípadnom usadení sa na území Zvolenskej stolice sa však nezachovali žiadne správy. Keďže s ich menami sa v ďalšom období na tomto území viac nestretávame, možno ich osadenie v tejto oblasti považovať skôr za nepravdepodobné. Paradoxne len v prípade tejto prvej zmienky o Valachoch na území stolice môžeme s istotou tvrdiť, že išlo o etnických Valachov.

Podobne by sa v neskoršom období dalo azda uvažovať len o mešťanovi z Banskej Bystrice Leonardovi Valachovi (*Woloch*). Ten sa po prvýkrát v písomnostiach objavuje v menoslove členov tunajšej mestskej rady v roku 1519. Do tejto funkcie bol opätovne zvolený aj v rokoch 1520, 1521, 1523 a 1524. Od roku 1523 popri tom zastával tiež funkciu hradného kapitána v meste.⁴ V roku 1525 už bol nebohy, keďže sa spomína len jeho vdova. Išlo pravdepodobne o Katarínu Valachovú (*Walachin*), ktorá na začiatku roku 1525 vystupovala pred banskobystrickou mestskou radou ako svedok v jednom majetkovom spore.⁵ Fakt, že od roku 1519 až do svojej smrti Leonard zastával taketo významné posty, svedčí o tom, že medzi banskobystrickými mešťanmi požíval značnú úctu. Tú mohol získať len počas svojho dlhodobejšieho pobytu v tunajšej komunite, inak by bolo jeho zvolenie do významných funkcií v meste nepredstaviteľné. Svoje postavenie a zaradenie sa medzi najvýznamnejších banskobystrických mešťanov získal Leonard Valach vďaka svojmu banskému podnikaniu. V roku 1536 sa v sťažnostiach na Fuggerovcov spomína baňa na Pieskoch, v ktorej mal v minulosti svoj podiel Leonard Valach a využíval ju celých 40 rokov.⁶ V prípade jeho úmrtia okolo roku 1525 tak počiatky jeho tunajšieho banského podnikania možno datovať do obdobia okolo roku 1485. Ťažko si predstaviť, že by nejaký pastier prichádzajúci na územie Zvolenskej stolice už v prvej vlne

kolonistov v druhej polovici 15. storočia spravil takú závažnú kariéru a tak rýchlo zbohatol. Skôr sa tu môže zdať pravdepodobné, že išlo o príslušníka románskeho etnika asimilovaného v prostredí nemeckej meštianskej vrstvy, ktorého sem priľákalo práve banské podnikanie.

Vzhľadom na významovú zmenu pomenovania „valach“ a dobu rozšírenia valašského práva na území Zvolenskej stolice nie je možné jednoznačne stotožnenie „valachov (Valachov)“ vystupujúcich v ďalších písomnostiach – zároveň s označením etnicity. Nápomocným v tomto prípade môže byť len detailný rozbor mien, či skôr priezvisk obyvateľov. Vzhľadom na značnú asimiláciu tohto obyvateľstva však aj v prípade výskytu takéhoto „valašského mena“ je v tomto prípade možné hovoriť skôr iba o potomkovi etnického Valacha, resp. jeho valašskom pôvode. Počínajúc druhou polovicou 15. storočia považujeme za oprávnenejšie označovať nositeľa valašského práva v písomnostiach vystupujúceho ako *valach* (lat. *valachus*, nem. *walach*) len s malým písmenom na začiatku, teda ako príslušníka sociálnej – a nie etnickej skupiny.

Podobne problematické môže byť tiež stotožnenie priezviska Valach s označením etnicity jeho nositeľa. Rovnako ako možnosť, že toto priezvisko označovalo etnicitu, je totiž možné aj vytvorenie priezviska z prímennia označujúceho jeho postavenie, či neskôr zamestnanie. Z územia Slovenska máme doklady označujúce *valacha* ako chovateľa oviec a poddaného na valašskom práve pre celé obdobie 14.-17. storočia. Od 16. storočia sa objavujú doklady stotožňujúce *valacha* s pastierom oviec, resp. i bravov.⁷ V stolici Ugoča bolo tomu dokonca ešte skôr, a to na konci 15. storočia.⁸

Vzhľadom na postupnosť šírenia valašskej kolonizácie na Slovensku možno príchod prvých osadníkov na valašskom práve na územie Zvolenskej stolice predpokladať len v druhej polovici 15. storočia. Vychádzajúc z polohy stolice sa zdá najpravdepodobnejšie, že pri postupnom posúvaní sa *valachov* z východu na západ, sem prví osadníci žijúci na valašskom práve prenikli zo susedného Gemeru. Práve na Gemer, ktorého územie zasiahla kolonizácia už v prvej polovici 15. storočia, sa valašská kolonizácia prejavila v rámci stolice najvýraznejšie.⁹ Počet *valachov* a valašských dedín bol v porovnaní s ostatnými stolicami práve tu relatívne najvyšší.¹⁰ Muránske panstvo, ktoré zasahovalo na severe až na územie Horehronia, teda do bezprostredného susedstva so Zvolenskou stolicou, sa začalo *valachmi* osídľovať asi okolo polovice 15. storočia.

7 RATKOŠ, Peter: *Problematika kolonizácie na valašskom práve na území Slovenska*. In: Historické štúdie XXIV. Bratislava 1980, s. 188.

8 MAREK, Miloš: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin 2006, s. 236.

9 ŽUDEL, Juraj: *Osídlenie Slovenska v neskorom stredoveku*. Bratislava 2010, s. 126.

10 SOKOLOVSKÝ, Leon: *Správa stredovekej dediny na Slovensku*. Bratislava 2002, s. 127.

2 FEKETE NAGY, Antonius – MAKKAJ, Ladislaus (eds.): *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*. Budapestini 1941, s. 251, č. 207.

3 Uhorskí panovníci sa so striedavými úspechmi roky snažili vtlčiť svoju suverénitu Válašsku. Valašský vojvoda Lajk sa postavil proti týmto snahám. Z tohto dôvodu bol kráľ Ľudovít s valašským vojvodom Lajkom v nepriateľskom vzťahu a v roku 1369 proti nemu zorganizoval vojenskú výpravu. Jeho výprava napokon skončila neúspechom a uhorský kráľ musel uznať nezávislosť Válašska. Porovnaj: *Kroniky stredovekého Slovenska*. Ed. J. Sopko. Budmerice, 1995, s. 94-95; TREPTOW, Kurt W. (ed.): *Dějiny Rumunska*. Praha 2000, s. 51-52.

4 MATULAY, Ctibor (ed.): *Mesto Banská Bystrica. Katalog administratívnych a súdnych písomností (1020) 1235-1536*. Bratislava 1980, registry 471, 495, 511, 512, 548, 556, 563, 564, 621, 771.

5 Tamiež, s. 195, č. 600.

6 Tamiež, s. 476, č. 1596.

Prvá zmienka o nich je z roku 1466, kedy sa presťahovali z doliny Štiavnička do doliny rieky Muráň. Zakrátko nato sa z roku 1469 zachovala správa o násilnom zhabaní vozu a dosiek akéhosi Valacha na jarmoku v Jelšave.¹¹ Zrejme netrvalo dlho od tohto času, keď sa prví valašskí osadníci usadili v najsevernejších častiach panstva v osade Vernár a horehronských osadách Telgárt a Polomka.¹²

Za prvý doklad o osídlení na valašskom práve na území Zvolenskej stolice sa považuje listina z roku 1470, ktorou pán Ľupčianskeho hradu a panstva Ján Ernst udelil Ladislavovi Valachovi (*Ladislai Valachui*) a jeho dedičom šoltýske právo v dedine Štiavnička (*in possessione Schebnicza*). Spolu s dedičným richtárstvom získal oslobodenie od platenia ročného cenzu a právo na užívanie pôdy, polí, pozemkov, lúk a pasienkov. Osobine sa zdôrazňovalo, že svoje stáda môže kŕmiť a pásť na horách, v lesoch a hájoch, ako aj na iných miestach na území choťára dediny.¹³ Všetky tieto výsady získal Ladislav Valach za verné služby, ktoré preukázal hradu Ľupča a jeho pánovi. V uvedených súvislostiach možno predpokladať, že tu v tomto prípade išlo o zástupky na osídľovaní horských a podhorských oblastí východnej časti Ľupčianskeho panstva pasienkami privedenými na územie panstva z iných oblastí. Keďže Ján Ernst bol majiteľom hradu a panstva len od roku 1470, k ich príchodu pravdepodobne došlo len krátko pred udelením výsady Ladislavovi Valachovi, a to ešte v roku 1470.

Štiavnička bola teda zaiste prvou dedinou na území stolice zasiahnutou kolonizáciou na valašskom práve. Tunajší valasi svoje ovce pásli už vysoko v horách, pričom pri pastve často zachádzali aj na územie mimo vlastného choťáru. V roku 1499 vyslal kežmarský kastelán dráhov do lesov v okolí Polomky, ktorí odiaľ odohnali 750 oviec a kôz Šimonovi Herckovi z dediny Štiavnička (*Schewnyczka*) a zajali pritom aj 4 ovčiarov.¹⁴

Podstatne početnejšie správy o valašskom obyvateľstve na území Zvolenskej stolice pochádzajú hlavne zo 16. storočia, pričom s jeho výraznejším zastúpením sa možno stretnúť hlavne medzi poddanými Ľupčianskeho panstva. V roku 1504 a 1505 sa medzi poddanými panstva nachádzali už aj ďalší nositelia mena Valach v dedinách Podkonice (1504 – *Valac*, 1505 – *Malac*), Nemecská (1504 – dvakrát *Valach*, 1505 – dvakrát *Malach*), Predajná (1504, 1505 – *Malach*).

11 LACKO, Richard: *Historia a vývoj obce*. In: Telgárt: monografia obce. Prešov 2006, s. 20.

12 Peter Ratkoš predpokladá práve v týchto osadách severného Gemera prvých osadníkov na valašskom práve. Osídlenie Šumiacu, Závdaky a Pohorelej valašským obyvateľstvom predpokladá až neskôr v priebehu 16. storočia. RATKOŠ, Peter: *Problematika kolonizácie na valašskom práve na území Slovenska*. In: Historické štúdie XXIV. Bratislava 1980, s. 210.

13 ALBERTY, Július – LAUBERT, Ernest – ŠKRINÁROVÁ, Ľ.: *Monografia obce Valaská*. Banská Bystrica 2002, s. 24.

14 RATKOŠ, Peter: *Problematika kolonizácie na valašskom práve na území Slovenska*. In: Historické štúdie XXIV. Bratislava 1980, s. 212.

Za osadníka na valašskom práve možno dozaista považovať aj obyvateľa Dubovej s prízviskom Rus (1504 – *Russ*, 1505 – *Rwss*).¹⁵

Zo súpisu príjmov Ľupčianskeho panstva z roku 1505 sa dozvedáme, že tunajší poddaní odovzdávali svojmu zemepánovi vo forme naturálií medzi inými aj ovce a jahňatá, ako aj veľké a malé syry.¹⁶ Na základe odvedených dávok v sumáre za celé panstvo a pri poznaní, že na území panstva valasi odvádzali netypickú dvadsaťpäťtinu (*vigesima quinta*),¹⁷ možno počet valašských oviec na celom panstve odhadovať až do veľkosti 7000 kusov.¹⁸ Tento stav svedčí o značnom rozšírení valachov a valašského práva na území Ľupčianskeho hradného panstva patriaceho v tomto období Dóciovcom.

Valasi na území panstva boli rozptýlení vo viacerých dedinách. Popri dedine Štiavnička žili vo väčšom zastúpení aj v Hronci, ktorý v tomto čase ešte patril k pertinenciám hradu Ľupča. Dočasne spustnutý Hronec, ktorý v roku 1490 vystupoval pod názvom *predium Ranycz/Hranycz*,¹⁹ dosídlili valasi niekedy na prelome 15. a 16. storočia. V tomto prípade išlo o typický jav, kedy feudáli nahradili obyvateľov usadených na nemeckom práve po ich odchode novými obyvateľmi na valašskom práve. V roku 1505 odvádzali valasi z Hronca (*Malasi ex predio Roncza*) svojmu zemepánovi ročne až 50 oviec.²⁰ Počet oviec pasených tunajšími valachmi tak možno odhadnúť až na 1250 kusov, čo predstavuje viac ako sedminu z odhadovaného stavu oviec na území celého panstva. Viedajší páni Ľupčianskeho panstva považovali kozy a ovce za cenný majetok a dobrý zdroj príjmov. Pravdepodobne v roku 1509 preto Damián Dóci nechal zhabať 250 kusové stádo oviec a kôz, ktoré cez územie panstva hnali akýsi valach Petrík. Ten pôvodne 400 kusové stádo ukradol aj spolu so svojím kumpárom poľským valachom Ivaškom na území Poľska valachom Porombovcom.²¹

Priame aj nepriame zmienky o valašskom obyvateľstve na území panstva nachádzame aj pri prešetrovaniach a svedectvách o priebehu hraníc Ľupčianskeho

15 Magyar országos levéltár (MOL) Budapest, Diplomatikai levéltár 21 245 a 21 444.

16 JURKOVICOVÁ, Martina: *Hrad a panstvo Slovenská Ľupča do konca stredoveku*. Diplomová práca. Bratislava: Katedra slovenských dejín a archívneva FF UK, 1997, s. 96–97.

17 Pôvodná štatna daň valašského obyvateľstva bol päťdesiatok (*quingagesima*). Na území Slovenska sa najviac zaužívala ako naturálna daň zemepánovi dvadsiatok (*vigesima*), teda 5 kusov oviec zo 100.

18 RATKOŠ, Peter: *Rozvoj valašského ovčiarstva a jeho prírodné podmienky v 14.–17. storočí*. In: Nové obzory, Košice 1984 (26), s. 141; taktiež RATKOŠ, Peter: *Problematika kolonizácie na valašskom práve na území Slovenska*. In: Historické štúdie XXIV. Bratislava 1980, s. 212.

19 MOL Budapest, Diplomatikai levéltár 19 693.

20 ALBERTY, Július – LAUBERT, E. – ŠKRINÁROVÁ, Ľ.: *Monografia obce Valaská*. Banská Bystrica 2002, s. 24.

21 MATULAY, Ctibor (ed.): *Mesto Banská Bystrica: Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536*. Bratislava 1980, s. 120, č. 374.

panstva. Valasi, ktorí sa ako pastieri často pohybovali v horskom terrene, sa často využívali ako sprievodcovia v horách, ale aj ako stráž a ochrancovia hraníc panstiev. Práve z tohto dôvodu sa často pozyvali na vyšetrovania ohľadom priebehu hraníc v prípade hraničných sporov. V roku 1517 takto svedčili aj Tomáš Rus z Dubovej a Mikuláš Polák z Lopeja.²² Obe etnicky motivované prieskúš napovedajú, že v oboch prípadoch by mohlo ísť o valachov alebo ich potomkov, príslušníkov ruského (rusínskeho) a poľského etnika.

Pri podobnom svedectve počas prešetrovania priebehu hraníc panstva zo 40. rokov 16. storočia istý Štefan Laurant z Nemeckej uviedol, že jeho otec pásol kozy a ovce (*gaiss und schaf*) až na svahoch Krížnej, kde sa dokonca nachádzali 4 salaše (*walachen hof*). V ďalšej výpovedi bol spomenutý valach Brusinský z Brusna, ktorý, kým ho odiaľ nevynali, pásol na Krížnej až 500 kusov dobytká (*vichs*).²³ Uvedené zmienky svedčia o veľkej mobilite valachov a ich premikaní aj na územia ďaleko od vlastných sídel za hranicami panstva.²⁴

Už ako o značne rozšírenom elemente v lesoch stredného Slovenska sa o valašskom obyvateľstve zmieňuje kráľovná Mária. Tá v roku 1527 nariadenia potvrdiť všetky valachov, ktorí na jej majetkoch a na území banských miest páchajú zločin a robia veľké škody ničením tunajších lesov.²⁵

Lešiu predstavu o rozšírení valachov a valašského pastierstva v severnej časti stolice podáva hlavne Maximiliánov lesný poriadok.²⁶ Podľa neho žilo najviac valašského obyvateľstva práve na území Ľupčianskeho panstva. Valasi sa tu usádzali v starších dedinách, nad ktorými si zakladali svoje salaše. Podľa uvedeného poriadku zostaveného na základe podrobnej obhliadky lesov v širšom okolí Banskej Bystrice, konanej v roku 1563, bolo valašské obyvateľstvo na území tohto panstva usadené v sídlach Štiavnička, Dolná a Horná Lehota, Nemecká a pravdepodobne aj Hiaďel a Valaská. Podľa mena sa v poriadku uvádzali len valasi Andrej a Gašpar z Hornej Lehoty, Martin Škultéty z Dolnej Lehoty (mohol byť lokátorom či potomkom lokátora, ktorý sem priviedol valašské obyvateľstvo) a valasi Mojžiš a Missibrod z Nemeckej. Na území

22 MALINIÁK, Pavol: *Svedecké výpovede obyvateľov Ľupčianskeho panstva ako prameň k dejinám regiónu v neskorom stredoveku*. In: Krajina, história a tradície čipkárskych obcí Horehronia. Banská Bystrica 2007, s. 208 a 209.

23 SKLADANÝ, Marián – TOMEČEK, Oto: *Hranice Ľupčianskeho hradišného panstva v polovici 16. storočia*. In: Acta historica Neosoliensis 3. Banská Bystrica, 2000, s. 62.

24 Vrch Krížna bol trojhraničným bodom, kde sa stretali hranice Ľupčianskej, Turčianskej a Zvolenskej stolice. Svahy na území Zvolenskej stolice patrili mestu Banská Bystrica a nie Ľupčianskemu panstvu, ako sa snažili dokazovať niektoré svedecké výpovede.

25 MATULAY, Cibor (ed.): *Mesto Banská Bystrica: Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255-1536*. Bratislava 1980, s. 257, č. 758.

26 MADLEN, Ján: *Constitutio Maximiliana*. In: Sborník prác Lesníckeho a drevárskeho múzea II. Martin 1962, s. 9-45.

panstva bolo v tom čase až 24 starých a nových salašov, z ktorých 8 postavili iba v roku konania obhliadky. Pomerne vysoký počet salašov vypovedá o značnom rozšírení vysokohorského pastierstva typického pre valašskú kolonizáciu na území celého Ľupčianskeho panstva. Tunajší valasi svojou činnosťou zasahovali aj do susedných oblastí bezprostredne susediacich s panstvom. V Maximiliánovom lesnom poriadku sa poukazovalo na ich negatívnu činnosť v oblasti Čierneho Hrona, v lesoch okolo slobodného kráľovského banského mesta Ľubietová, ako aj v lesoch za Ľubietovou, ťahajúcich sa až smerom k mestečku Poniky, ktoré sa však už radilo medzi pertinenzie panstva.

S valašským obyvateľstvom a vysokohorským pastierstvom sa môžeme stretnúť aj mimo hraníc Ľupčianskeho panstva. Valasi z Polomky, patriliaci k Muránskemu panstvu, svojou činnosťou zasahovali na východné územie Zvolenskej stolice do lesov nad Bacúchom a Beňušom. Valasi z Gemera zasahovali do lesov južne od rieky Hron až do oblasti Brezna. Pri severozápadnej hranici stolice sa nachádzali lesy, v ktorých robili škody valasi Likavského panstva prenikajúci na územie stolice zo susedného Liptova. S pôsobením valachov sa v tomto období napokon stretieme tiež v Kremnických vrchoch v Badínskom lese, či na západnom okraji stolice v lesoch okolo Železnej Breznice. V severnej časti Zvolenskej stolice tak bez valachov v tomto období zostávalo len rozsiahle územie chotára Banskej Bystrice.

Z pochopteľných dôvodov bolo valašské obyvateľstvo v rámci Maximiliánovho lesného poriadku považované za vyslovene negatívny element tunajších lesov. V konkrétnych bodoch poriadku sa nabadalo k ochrane pred valachmi a ich kozími stádami. O negatívnom vplyve chovu oviec na lesy priame zmienky prakticky nenachádzame. Všetko ozrejmuje hlavne 12. bod lesného poriadku, ktorý kozy označuje ako zvlášť škodlivý druh zvierat pre lesy a preto sa zakazuje ich vyhánanie do rúbansk a mladín. Naopak v prípade hovädzieho dobytká a ovčích stád sa upozorňuje, že sa nesmie zakazovať ich vyhánanie na pastviny.

Na území Zvolenskej stolice môžeme v tomto čase nájsť aj sídlo, ktorého názov zreteľne vypovedá o jeho sformovaní v súvislosti s valašskou kolonizáciou. Vznik a počiatky dediny Valaská nie sú celkom jasné. V písomných prameňoch sa Valaská začína objavovať od začiatku 16. storočia,²⁷ teda v období, kedy sa začína z písomných prameňov postupne vytrácať iné sídlo *Thergorh*. Názov tohto sídla bol odvodený od pomenovania Tietgarten, ktorým sa v minulosti označovali lesy rezervované ako kráľovská zverná obora. Vychá-

27 V roku 1516 zabili Brežňania šoltýsa Mikuláša z Valaskej. Z roku 1528 pochádza sťažnosť mesta Brezna na obyvateľov dediny Valaská („inhabitatores possessionis Olachfálwa“). Pozri: ALBERTY, Jülus – LAUBERT, Ernest – ŠKRINÁROVÁ, Ľubica: *Monografia obce Valaská*. Banská Bystrica 2002, s. 21.

dzajúc z názvu sídla mohlo ísť o osadu kráľovských poľovníkov či hájnikov, ktorá vznikla po založení kráľovského hradu Lupča. O tomto sídle dnes vieme, že ležalo v najvýhodnejšej časti panstva, teda niekde na území, kde sa neskôr sformovala aj Valaská. Na základe uvedeného sa ponúka vysvetlenie, že Valaská mohla byť priamym pokračovateľom tejto osady a vznikla jej dosídlením prichádzajúcim valašským obyvateľstvom. Prevalha obyvateľstva, ktoré sa riadilo valašským právom potom mohla byť motiváciou k zmene názvu sídla.

Zachované písomné pramene však naznačujú súvislosť Valaskej aj s inou blízkou dedinou Štiavnička. Prítomnosť valašského obyvateľstva v Štiavničke (*Schebnitz*) dokladá listina Jána Ernsta (vtedajšieho majiteľa Lupčianskeho panstva) z roku 1470 o udelení šoltýskeho práva (dedičného richtárstva) Ladislavovi Valachovi a jeho dedičom.²⁸ Je pravdepodobné, že Ladislav Valach získal toto šoltýstvo práve za zásluhy pri osídľovaní územia valašským obyvateľstvom. Toto prichádzajúce obyvateľstvo sa neusádzalo iba v Štiavničke, ale na území tejto dediny si založilo vlastnú osadu, neskoršiu Valaskú. Obe sídla sa začali v nasledujúcom období vnímať ako jedna administratívna jednotka a v prameňoch úradnej povahy od 16. až do konca 18. storočia nikdy nevysťupovali súběžne.

V 16. storočí sa častejšie používalo označenie Štiavnička, niekedy však v spojitosti s názvom odkazujúcim na valašské obyvateľstvo na jej území. V roku 1560 valach Alexej Basaráb (podľa mena zrejme etnický Valach, či jeho potomok) z Vlkartoviec na Spiši uviedol, že pred 40 rokmi, teda okolo roku 1520, žil in villa *Malachorum Schewnyca*.²⁹ V roku 1567 máme opäť doložený názov villa *Valochorum Schewnyca*.³⁰ Uvedenú situáciu potvrdzujú aj portálne súpisy z celého 16. storočia. Samostatne Valaskú nachádzame v portálnom súpise z roku 1535, kde je uvedená ako *Valazkaa veß*, pričom Štiavnička sa tu neuvádza. V troch portálnych súpisoch sa obe sídla spomínajú v podobe, akoby malo ísť iba o jedno sídlo (1553 *Malazkaweß sine Semnychka*, 1566 *Styhawnichka sine olahfalwa*, 1572 *Syhawnichka sine olahfalwa*). V ostatných portálnych súpisoch zo 16. storočia nachádzame iba samostatne uvedené Štiavničku bez Valaskej.³¹ Od 17. storočia sa Valaská objavuje v úradnej štatistike už pravidelne. Naopak dedina Štiavnička sa z nej úplne vytratila. Valaskú tak možno chápať ako priameho pokračovateľa dediny Štiavničky, ktorá sa opätovne ako malá osada pri plie začala v úradnej evidencii sporadicky objavovať od 19. storočia.

²⁸ ALBERTY, Jülius – LAUBERT, Ernest – ŠKRINÁROVÁ, Ľubica: *Monografia obce Valaská*. Banská Bystrica 2002, s. 24.

²⁹ MALINIÁK, Pavol: *Svedecké výpovede obyvateľov Lupčianskeho panstva ako prameň k dejinám regiónu v neskorom stredoveku*. In: Krajina, história a tradície čipkárskych obcí Horehronia. Banská Bystrica 2007, s. 206.

³⁰ PISON, Štefan (ed.): *Slovník obcí Banskobystrického okresu*. Banská Bystrica 1968, s. 282.

³¹ MOL Budapest, E 158, mikrofilm č. 1670, *Regesta et Descriptions Dicarum Comitatus Zolensis*.

V priebehu 16. storočia na základe známych písomností môžeme predpokladať obyvateľstvo žijúce na valašskom práve vo viacerých dedinách Lupčianskeho hradného panstva. Okrem Štiavničky, resp. Valaskej, tiež v dedinách Hronec, Dolná Lehota, Horná Lehota, Nemecká a pravdepodobne tiež Lopej, Predajná, Dubová, Brusno, Hiaďel a Podkonice. Minimálne prvé štyri z nich môžeme považovať za dediny cielené osídlené na valašskom práve. V prípade Štiavničky, Hronca a Dolnej Lehoty možno hovoriť o dosídlení starších dedín na valašskom práve. V prípade Valaskej pravdepodobne o založení novej dediny na valašskom práve.

Druhá oblasť s vyššou koncentráciou valachov sa nachádzala v južnej a juhovýchodnej časti Kremnických vrchov. Materskou obcou tunajších valachov bola dedina Trebuľa, patriaca Zvolenskému panstvu. Túto staršiu osadu ležiacu na styku Zvolenskej kotliny a Kremnických vrchov valasi dosídli na sklonku stredoveku, pričom prvýkrát sa tu spomínajú v roku 1515.³² V tomto roku ukradli tunajším valachom stádo kôz poddaní ostrihomskeho arcibiskupa zo Svätého Kríža. K uvedenému incidentu zaiste došlo preto, že valasi z Trebule pri pastve zachádzali ďaleko za hranice chotára Trebule a zužíkovávali aj cudzie horské pasienky. Je pravdepodobné, že aj valasi ktorí v roku 1563 pásli svoje stáda v Badinskom lese a v okolí Železnej Breznic, pochádzali práve z Trebule.³³

Tretiu oblasť, kde zaznamenávame prítomnosť valachov na území stolice, možno hľadať na pomedzí Viglašského a Divinského panstva. Prví valasi na toto územie začali prenikať zrejme v priebehu prvej tretiny 16. storočia z územia Divinského panstva v Novohrade. O pastve oviec na pomedzí oboch panstiev vypovedá správa z roku 1527, ktorá hovorí o zhabaní 170 oviec Valentovi Zdychovi z Madačky v lesoch Viglašského panstva.³⁴ Z roku 1536 sa zachovala zmienka, podľa ktorej 80 žoldnierov prepadlo poddaných a valachov hradu Divín na mieste vzdialenom míľu od Viglaša, teda už na území Zvolenskej stolice.³⁵ Z toho istého roku pochádza aj údaj, ktorý spomína valacha menom *Wiferla*, usadeného už priamo na území Viglašského panstva.³⁶

³² MALINIÁK, Pavol: *Osídlenie od 13. storočia do konca stredoveku*. In: Osídlenie Zvolenskej kotliny od včasného stredoveku do polovice 19. storočia. Banská Bystrica 2009, s. 110.

³³ MADLEN, Ján: *Constitutio Maximiliana*. In: Sporník prác Lesníckeho a drevárskeho múzea II. Martin 1962, s. 27-29.

³⁴ MALINIÁK, Pavol: *Človek a krajina Zvolenskej kotliny v stredoveku*. Banská Bystrica 2009, s. 196-197.

³⁵ MATULAY, Ľubor (ed.): *Mesto Banská Bystrica: Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255-1536*. Bratislava 1980, s. 466, č. 1559.

³⁶ MALINIÁK, Pavol: *Človek a krajina Zvolenskej kotliny v stredoveku*. Banská Bystrica 2009, s. 197.

Odborná literatúra priznáva valašskému elementu určité podiel aj na založení Detvy o storočie neskôr.³⁷ O rozšírení salašníckeho chovu oviec v chotári Detvy vypovedá doklad o existencii salaša (*tugurium, vulgo Kuthawich Szalas*) na hranici medzi Detvou a Očovou, nachádzajúci sa v metácii Detvy z roku 1653.³⁸ O tom, že valašský element naozaj mohol byť prítomný pri osídľovaní Detvy a jeho chotára svedčia aj niektoré mená poddaných zaznamenané v urbári z roku 1663.³⁹ Medzi ne môžeme radiť hlavne mená Poliak, Spišiak, Oravec. O oravskom pôvode nositeľov vypovedajú aj mená Malatinec, Trstenec či Záruživec. Na východný rusínsky pôvod by zas mohli odkazovať mená Vasil či Gordalič. S menami Oravec a Poliak sa na Vigľašskom panstve nestretávame len v Detve, ale napríklad aj vo Veľkej Slatine a v Očovej.⁴⁰

O tom, že valašská kolonizácia zasiahla oblasť na pomedzí Vigľašského a Divínskeho panstva, vypovedá aj vznik dediny Trhanová (dnešný Podkriván), ktorá ležala na severnom okraji Divínskeho panstva v blízkosti hraníc Zvolenskej stolice.⁴¹ Naznačuje to predovšetkým pôvodný maďarský názov dediny *Divén Oroszi* či *Divin Oroszi*, ako aj fakt, že sa tu nevyberali cirkevné desiatky. Je to doklad kolonizácie oblasti obyvateľstvom prichádzajúcim z východu, ktoré bolo buď rusínskeho pôvodu, alebo patrilo k obyvateľstvu vyznávajúcemu pravoslávnu vieru.⁴²

Od 17. storočia začínajú písomné zmienky o valašskom obyvateľstve vo Zvolenskej stolici pomaly ubúdať, čo môže byť príznak jeho postupnej asimilácie. Valasi, ktorí sa začali intenzívnejšie venovať poľnohospodárstvu, sa zaradili medzi ostatných poddaných a preto sa v písomnostiach prestali de-

37 ĐURKOVÁ, Mária: *Podpolanie a najstaršie dejiny Detvy*. In: Historický časopis, r. 1999, č. 3, s. 391; ĐURKOVÁ, Mária: *Niektoré aktuálne problémy vo výskume najstarších dejín Detvy*. In: Detva: Tradičie, premeny a súčasnosť. Detva 2006, s. 32.

38 MEDVECKÝ, Karol Anton: *Detva*. Zvolen 1995, príloha I.

39 Štátny ústredný banský archív v Banskej Štiavnici, f. Hlavný komorskogrofský úrad, inv. č. 1953, No 6.

40 Z roku 1663 pochádza tiež urbár Ľupčianskeho panstva, kde sa možno s takýmto menami takisto stretnúť. Prievisko Poliak nachádzame doložené v dedinách Brusno (3-krát), Sv. Ondrej a Valaská (2-krát). Prievisko Oravec je doložené v Jasení a Valaskej (2-krát). S kolonizáciou na valašskom práve však môžu súvisieť aj vo Valaskej doložené mená Spišiak, Strunga a Vološin. MARŠINA, Richard – KUŠÍK, Miloš (eds.): *Urbáne feudálnych panstiev na Slovensku II (XVII. storočie)*. Bratislava 1959, s. 307-328.

41 Najstaršia známa zmienka o nej pochádza až z roku 1718. Štátny archív v Banskej Bystrici, Matrika r. k. farnosti Detva, Matricula Baptisatorum 1718-1792.

42 Oľhadom okolností vzniku maďarského názvu Trhanovej však existuje v odbornej literatúre aj iný názor. Podľa E. Mályusza je potrebné za týmto názvom hľadať skôr fakt, že dedinu založilo alebo dosídlilo obyvateľstvo prichádzajúce z dediny Nagyoroszi v južnom Novohrade (dnes na území Maďarska). Podľa: MAREK, Miloš: *Cudzí etniká na strednevekom Slovensku*. Martin 2006, s. 229.

finovať ako osobitná sociálno-právna skupina obyvateľstva. Počiatky tejto zmeny celkom iste súvisia so stratou niektorých ich výsad, hlavne oslobodenia od platenia daní. Uhorská šľachta žiadala zdaníť Valachov, Ruténov a Rácov už na sneme v roku 1559. V roku 1563 snemové uznesenia nariaďovali zdaníť aj valachov žijúcich v horách na salašoch.⁴³

Horské salašníctvo napriek tomu stihlo v regióne zapustiť silné korene. V oblasti Ľupčianskeho panstva sa preto ešte v 17. storočí zachovávali niektoré typické valašské zemepanské dávky. V urbári z roku 1663 sa valašská dávka neobjavuje iba v mestečku Ľupča a sídle Ľupčianska Ulica, kde žili služobníci hradu. Prakticky s rovnakými dávkami sa môžeme stretnúť v prípade dedín Šalková, Podkonice, Lučatín, Medzibrod, Sv. Ondrej, Brusno, Nemecká, Dubová, Ráztočka, Jasenie a Lopej. Z voľne pasúcich sa oviec na horách tunajší poddaní odvádzali najčastejšie v mesiaci máj alebo jún 14 denárov. Od každého salaša potom po jednom barančekovi a ovečke a navyše aj jednu ovčiu kožu alebo poplatok 3 zlate a 60 denárov. Okrem uvedeného mal každý salaš odovzdať aj kus hrubého valašského súkna (*seőř, szeőř, szűř*), alebo mal každý ovčiara zaplatiť poplatok 20 denárov. Poddaní v dedine Hiaďel' platili za voľne pasúce sa ovce na horách rovnako 14 denárov a od salaša sa požadovalo odovzdať po jednom barančekovi a ovečke a iné nešpecifikované naturálne. V Dolnej Lehotě a Valaskej boli dávky rovnaké ako v ostatných sídlach panstva, iba šoltys za ovce neplatil nič, avšak v čase súpisu oviec odvádzal po jednom barančekovi a ovečke.⁴⁴ Dobové pramene zo 17. storočia nás informujú aj o existencii viacerych salašov na Ľupčianskom panstve. V porovnaní so situáciou v období vydania Maximiliánovho lesného poriadku sa zdá, že ich počet pomaly klesal. Z obdobia kedy Ľupčiansky hrad a panstvo vlastnili Séciovci sa v súpise platieľov cirkevných desiatok z roku 1631 zachoval podrobný súpis salašov (*szalas*) na území panstva. Podľa neho tu bolo až 20 salašov ležiacich v chotároch 15-ich obcí.⁴⁵ O niečo neskôr sa výpočet salašov (*ovium stationes seu tuguria*) uvádzal v urbáre panstva z roku 1663.⁴⁶ V porovnaní s rokom 1631 ich počet poklesol na 16, pričom v niektorých prípadoch išlo o zhodné salaše.

Na záver je potrebné upozorniť, že tak ako v iných častiach Slovenska zasiahnutých kolonizáciou na valašskom práve je aj na území Zvolenskej stolice mnohokrát veľmi problematické odlišiť obyvateľov usadených na valašskom

43 RATKOŠ, Peter: *Osídlenie a hospodársky vývoj Horehronia do začiatku 18. storočia*. In: Slovenský národopis, XIII, r. 1965, č. 2-3, s. 142-143.

44 MARŠINA, Richard – KUŠÍK, Michal (eds.): *Urbáne feudálnych panstiev na Slovensku II (XVII. storočie)*. Bratislava 1959, s. 307-328.

45 MOL Budapest, E 159, mikrofilm č. 9915. *Regesta decimarum Com. Zolensis*.

46 MARŠINA, Richard – KUŠÍK, Michal (eds.): *Urbáne feudálnych panstiev na Slovensku II (XVII. storočie)*. Bratislava 1959, s. 327.

